

Марина Гримич

Національний науково-дослідний інститут
українознавства та всесвітньої історії

ВУЙКО ШТИФ ТАБАЧНЮК ТА ЮЗЬО ШИЛО І ОСОБЛИВОСТІ УСНОЇ ГОВІРКИ *HALF-НАПІВ* В УМОВАХ ДВОМОВНОСТІ КАНАДИ ТА БРАЗИЛІЇ

Метою пропонованої статті є продемонструвати на прикладі двох діаспорних авторів-оповідачів деякі особливості усних говірок, що виникли і побутують у білінгвальних українсько-канадському (Вуйко Штиф Табачнюк) та українсько-бразильському (Юзьо Шило) середовищах. Для характеристики цих говірок ми використовуватимемо канадський термін, який точно відображає суть справи і є певним аналогом українсько-російського *суржика*: *half-напів*.

Вуйко Штиф (Штіф) Табачнюк – «автор» українсько-канадських коміксів, а також оповідок 1910-1950-х рр. Уперше цей грубуватий кумедний дядько-балакун з'явився в 1913 році в едмонтонській газеті «Новини», редактором якої був Мирослав Стечишин [3]. Автором оповідок Штифа Табачнюка був Стефан Фодчук (1888-1967). Він народився у с. Тулові, що на Снятинщині, у незаможній селянській родині, вчився у сільській початковій школі, потім у вчительській семінарії в Заліщиках. У 1906 році Стефан (Степан) Фодчук емігрував до Канади, де осів в Едмонтоні (Альберта). У 1917 році вийшов друком гумористичний альманах «Календар Штіфа Табачнюка», а в 1958 році «Дивні пригоди Штіфа Табачнюка» [4].

У 1920-х рр. ініціативу Штифа Табачнюка підхопив Яків Майданик, публікуючи комікси та оповідки в газетах «Український фермер», «Український голос», «Календар новин», «Новий шлях» тощо. Яків Майданик (Jacob Maidanyk) – українсько-канадський художник, автор-гуморист, видавець, учитель і підприємець. Про нього відомо, що він народився у 1891 році у Свиднику, учився у Краківській академії образотворчих мистецтв на художника по текстилю, а в 1911 році приїхав до Канади. Узагалі він не мав наміру тут залишатися, він сподівався підзаробити грошей, підучитися (для цього він відвідував Brandon College у Вінніпезі), аби поїхати вчитися до Парижа. Однак доля його склалася так, що він не здійснив цієї мрії. Натомість відкрив крамничку предметів церковного вжитку у Вінніпезі,

вчителював, розмальовував церкви, паралельно малюючи карикатури і комікси. У 1934 році його книга про вуйка Штифа розійшлася накладом у 10 тис. примірників і була перевидана у 1974 р. У 1983 р. у Канаді про Якова Майданика режисер Галя Кучмій зняла фільм «Реготун у моїй душі» («Laughter in My Soul») [8].

Щодо мистецької і літературної вартості оповідок і коміксів про Штифа Табачнюка висловлювали різні думки. Так, Яр Славутич у 1978 році у своєму виступі про українсько-канадську літературу в Едмонтоні досить скептично охарактеризував цей українсько-канадський феномен: «Напередодні першої світової війни з'являється літературний персонаж Штіф Табачнюк, що пише листи покутським діалектом, домішуючи попсовані англійські слова. Стефан Фодчук (1888-1960) (тут автор допустив помилку: Стефан Фодчук помер у 1967 р. – Прим. М. Г.) казав, що він виступав під іменем Ш. Табачнюка, а Яків Майданик запевняв, що не Фодчук, а він створив цього персонажа – дотепного, але примітивного балакуна. Свого часу ця сатирична література виконувала певну функцію в суспільстві – критикувала недоліки в людських характерах. Але з перспективи нашого часу треба сказати, що тепер ота література не має жадної вартості. Це була писанина, що померла зі своїм поколінням» [6].

Проте сьогодні думка про Штифа Табачнюка в канадських дослідницьких колах кардинально змінилася. На нього дивляться як на блискучий образ, який характеризує українсько-канадську ідентичність на певному історичному відтинку часу [7].

У цьому дослідженні нас цікавить соціолінгвістичний аспект феномену Штифа Табачнюка. Завдяки йому відбулася письмова фіксація цікавого мовного явища – фермерської і робітничої говірки half-напів, яка на сьогодні в Канаді практично відмирає.

Інший персонаж / автор, про який ітиметься нижче – це Юзьо Шило, «автор» циклу повчальних есе в газеті «Праця» – друкованому органі отців-василіян у Прудентополісі (Бразилія). Тут вже не існує проблем з ідентифікацією авторства. Юзьом Шилом підписує свої публікації отець Тарсикій (чернече ім'я) Орест (ім'я з хрещення) Залуський, ЧСВВ – нинішній головний редактор газети. О. Тарсикій Залуський народився в 1938 році на лінії Сан-Франциско муніципалітету Гуарапуава (70 км від Прудентополіса), освіту здобув у греко-католицькій семінарії св. Йосафата в Прудентополісі.

Автору цієї статті вдалося взяти інтерв'ю у нього і з'ясувати історію походження створеного ним образу. Ось що він розповів: «Я

був в Канаді, був у Вінніпегу, і був там отець Іжик, який писав (про Сем(а) Шило. І мені прийшла на думку (ідея), бо тут (у Бразилії. – Прим. М. Г.) перед тим писав отець Зінько «Кум Наум», (але) потім він від'їхав на Україну, не було кому писати. І я думав, що добре писати щось таке, щоб (була) мова народу. І тоді прийшла ідея: «Шило» – то добре, «Сем» – то не буде добре, хай буде «Юзьо»! Мені з Канади писали, що Юзьо – то польське. Але в нас Юзьо кажуть» [13]. Публікації Юзя Шила з'являються в газеті «Праця» з середини 1990-х рр. Дописи не мають ілюстративного матеріалу, а гумористичний (радше, іронічний) ефект створюється за рахунок вживання українсько-португальського суржика.

Наводимо цитату з оповідок Юзя Шила, в якій якраз ідеться про отця Василя Зінька, який створив образ Кума Наума. Текст написаний українсько-португальським суржиком (текст № 13 за 2008 р.).

«Ой, дорогенькі,

Пойзé, помер нас керідо Кум Наум. Колись но пасадо він писав листи до Праці й описував як то люди нині балакають шімароні, які є популярні костюмес, вискази, повірування і асінь пор дієнти. Квандо він поїхав пра Україна, тоді я сівзяв писати на его місце. І хочу сказати, що прінсіпал мотіво чому я пишу мої листи до Праці то був приклад Кума Наума. Хоч він вживав більше вукраїнські слова й не любив українізувати бразильських слів, а я собі подумав, що буде майс мельор і майс боніто вживати мову таку як вживають наші люди на колоніях і писати так як вони вогорать. І так мене це завохотило дописувати так як колись дописував Кум Наум» [12].

Вивченням канадської говірки half-напів мовознавці в Канаді довгий час не займалися, не вважаючи її достойним предметом дослідження. Виняток становить канадський педагог Борислав Білаш, автор шкільної програми вивчення української мови для білінгвальних шкіл у провінції Манітоба (Канада). У приватній розмові з автором цих рядків його син – етнолог Радомир Білаш – повідомив, що його батько написав у 1960-х рр. дисертацію про українсько-канадський суржик і подав її на захист до Українського Вільного університету в Мюнхені (УВУ). Однак Вчена рада вщент розкритикувала цю його наукову спробу, і вона так ніколи й не була захищена і опублікована.

Натомість визначний мовознавець Ярослав Рудницький високо оцінив внесок о. Тарсикія Залуського у збереження народної мови українців Бразилії, про що свідчить лист, що зберігається в домашньому архіві отця. Загалом же в сучасній бразильській

мовознавчій науці тема білінгвального мовного середовища займає поважне місце, частина робіт присвячена українсько-бразильській мовній ситуації [1; 9], в тому числі українсько-португальським мовним мікстам [10].

Half-напів як окрема говірка виробилася в сільському, містечковому і міському середовищах на територіях компактного проживання українців Канади та Бразилії на ранніх імміграційних етапах, коли відбувалася болюча їх інтеграція в канадське і бразильське суспільство. По суті це була або є суміш галицьких та буковинських говірок з англійським та португальським піджинами.

Як відомо, предки українців Канади та Бразилії виїхали в один і той же час і практично з одних і тих же місцевостей Галичини і Буковини, однак доля канадської і бразильської говірок half-напів склалася по-різному.

Судячи з наявних матеріалів та експедиційних досліджень автора, традиція україномовності в місцях компактного проживання в Бразилії затрималася приблизно на п'ятдесят років довше, ніж у Канаді. Працюючи в проекті Центру українського та канадського фольклору в університеті Альберти (Едмонтон) «Local Culture and Diversity on the Prairies» [11], автору цих рядків довелося обробити десятки годин аудіозаписів інтерв'ю з мешканцями канадських прерій, здійснених канадськими дослідниками на початку 2000-х рр. Носіями говірки half-напів виявилися одиниці. Те ж саме доводять польові дослідження автора в західних (прерійських) провінціях Канади. Виявилось дуже проблематичним знайти респондентів, які б нею говорили: в канадському суспільстві, принаймні з 1930-х рр. (а часом і раніше) існує стереотип, що вживання half-напіва є проявом малограмотності, тому, аби не осоромитися, респонденти говорити ним відмовляються, аргументуючи це стабільною фразою: «Я калічу українську мову».

Носії half-напіва радше спілкуватимуться між собою чи з записувачем примітивною англійською мовою з диким акцентом, аніж «каліченою», на їхню думку, українською. Записувачу доводиться вдаватися до хитрощів, удаючи, що він / вона не розуміє англійської мови, і у випадку, якщо він / вона зацікавить носія у спілкуванні з собою, після довгих умовлянь досліднику може пощастити.

У середовищі українсько-канадської інтелігенції «діпiстської» хвилі еміграції ця говірка (а точніше окремі її кліше) вживається з метою привнести в розмову гумор. Гумористичні ресурси

«діпістського» half-напіва використовувалися в пост-фольклорній творчості Канади та США 1960-1980-х рр. Так, у пластовому співочому репертуарі можна знайти дотепні пісенні зразки, створені на основі «переспіву» відомих шлягерів світової пісенності українсько-англійським суржигом (докладно про це див: [2]).

Сьогодні в Канаді старі фермерський, робітничий і «діпістський» українсько-англійський суржик відмирають, натомість серед представників четвертої хвилі еміграції побутує новий (щоправда, не такий колоритний) варіант half-напіва.

Загалом же, підсумовуючи долю цієї говірки в Канаді, треба сказати, що її історія є спіральною: кожна нова хвиля імміграції виробляла свій варіант half-напіва, практично майже не опираючись на попередній. Говірка half-напів має цілком функціональний характер, вона є актуальною на етапі адаптації україномовного населення до нового (англійського) мовного середовища, а по його завершенні – стає неактуальною.

У Бразилії ситуація з half-напівом склалася інакше. Тут відсутня четверта (новітня) хвиля української еміграції, а третя – «діпістська» – не була такою масштабною, як у Канаді. Практично, коли ми говоримо про бразильсько-український half-напів, ми маємо на увазі її стару версію (назвемо її «колоніальною»), вироблену представниками і нащадками першої-другої (аграрної) хвилі імміграції в українських колоніях Бразилії. Тут нею і досі спілкуються поміж собою в сільській місцевості, в районах компактного проживання українців у штатах Парана і Санта-Катарина. Українсько-португальським суржигом говорять навіть молоді батьки зі своїми дітьми, хоча частіше у таких сім'ях у щоденному спілкуванні намагаються переходити на португальську мову. Як доводять спостереження автора, важливим чинником, який спонукає молодих людей українського походження спілкуватися «народною мовою» (по суті говіркою half-напів), є проживання разом з бабцями та дідусями.

Зараз в українських колоніях Бразилії склалася ситуація, яка в Канаді фіксувалася ще в 1930-1940-х рр.: діти в школах перестали спілкуватися поміж собою українською мовою. Причому процеси активної мовної акультурації та асиміляції в колоніях розпочалися в 1970-х рр., після появи телебачення, а особливо посилилися в 1990-х рр. Цей процес можна навіть «вчислити» з публікацій Юзя Шила. Якщо в 1990-х рр. це були переважно українські тексти з португаломовними вкрапленнями, то тепер все навпаки: перед нами –

португальська мова, транскрибована кирилицею, з українськими вставками.

Розгляньмо тепер основні характеристики говірки half-напів на прикладі текстів Вуйка Штифа Табачнюка та Юзя Шила. Для цього використаємо в якості джерел дослідження книгу Якова Майданика [5], а також електронні копії рукописних дописів Юзя Шила, люб'язно наданих автору цієї статті о. Тарсикієм Залуським [12].

Аналіз текстів довів загальновідоме правило, що початковий етап побутування цієї говірки пов'язаний з автоматичним запозиченням англійських / португальських слів та фраз та їх адаптацією до фонетичної і граматичної системи української мови.

З точки зору лексики, відбувається:

а) інкорпорація в говірку слів на позначення предметів / дій, відсутніх в материнській мові:

треба зробити якийсь *целебрейшин*» [5, с. 87];

«і почалася збірка гроша, аби покрити кошта тої *супрайз парті*» [5, с. 87];

«...він позичив в сусіда *росадиюру*, щоб *фойсувати портиру*» [12], (текст № 10 за 1999 р.);

«мають *ступфу фуми*» [12], (текст № 11 за 1997 р.);

«я був головним *менажером* сега так важного підприємства» [5, с. 68];

«кілько оставити на *тринкаль* та *ценгвічі*» [5, с. 87];

«то був великий *сакріфісію* стояти годинами або клячати» [12], (текст № 13 за 2005 р.).

Якщо у попередніх прикладах запозичуються слова, які позначають предмети та дії, відсутні в українській мові (взагалі або на час виїзду українців зі «старого краю»), то наступні зразки демонструють, що запозичувалися слова і фрази, відповідники яких існують в материнській мові. Просто частотність їх вживання в канадському або бразильському середовищі «вибиває» з гри українські відповідники:

«мій краян і *френд* ... Нік Пузир» [5, с. 87];

«передали нам *презента*» [5, с. 88];

«поставив три *батлі* пива в кишені *оверковта*» [5, с. 88];

«аміго – по нашому – друг, *камрат* (Лула каже «*камарада*»), *кумпан* (*компанейро*), приятель. В деяких регіонах України кажуть кунак, дружище, побратим – це хтось що з ним маємо *амізаде*, нам близький, дорогий, що нас любить і ми любимо його» [12], (текст № 14 за 1997 р.);

б) з точки зору граматики, відбувається відмінювання запозичених англійських та португальських іменників та дієслів за законами української мови:

«дудлить одну батлю» [5, с 88];

«в останніх *елейсонах* люди набирають трохи розуму» [12], (текст № 6 за 2000 р.);

«прийде кандидато, сізасміє, дасть якісь гроші на *сервизю* або на якийсь сандвіши і людина на него дає свій вото» [12], (текст № 10 за 2000 р.);

«Штіф *клінує* свій румінг-гавз» [5, с. 68];

«...вото є секрето й нікто не буде знати на кого ти *вотував* чи *вотувала*» [12], (текст № 10 за 2000 р.);

«чи не було яких *троблів*» [5, с. 87];

в) імпортування англійських та португальських піджин-кліше

«*Ума койза боніта* сіспотерегло» [12], (текст № 6 за 1997 р.);

«*Геравт* з хати!» [5, с. 31];

«*Шарап!*» [5, с. 3];

«Ю гет авт фром гір! Ай дум кир лацо вор в Канаді» [5, с. 25].

Варто зазначити, що це лише основні, так би мовити, «класичні» показники говірки half-напів, які «лежать на поверхні». Насправді вона є явищем історичним, тож зазнала певних змін (в кожному із зазначених регіонів по-своєму) протягом 120 років. Систематичне і всебічне вивчення цього мовного феномена можливе після здійснення пошуків подібних текстів в архівах і подальшого збирання в польових умовах аудіоматеріалу від носіїв цієї говірки.

Дослідження half-напіва має як теоретичне, так і практичне значення. З теоретичної точки зору, важливо простежити соціолінгвістичні процеси, які відбуваються з українською мовою поза контекстом історичної батьківщини її носіїв. Практичний інтерес можуть мати до говірки викладачі української мови у Канаді та Бразилії: методичні розробки програм і занять у цих регіонах обов'язково мають враховувати особливості усного мовлення в умовах двомовності.

-
1. Гримич М. Мовна ідентичність українців Бразилії: історія досліджень / Марина Гримич // Українознавство. – 2010. – № 4 (37). – С. 62-65;

2. Гримич М. Субкультура Пласту / М. Гримич // Народна культура українців: Життєвий цикл людини. – Т. 2: Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура. – К., 2010. – С. 219-341;
3. Івах О. Канадійсько-українське письменство / О. Івах // Свобода. – 1941. – 1 вересня. – С. 2.
4. Ільницький А. Степан Фодчук (посмертна згадка) / А. Ільницький // Свобода. – 1967. – 11 лютого. – С. 6.
5. Майданик Я. Вуйко Ш.Табачнюк і 20-інші: Нові короткі оповідання поверх 100 малюнків автора / Я. Майданчик. – Вінніпег, 1959.
6. Славутич Яр. 80-річчя української літератури в Канаді / Яр Славутич // Свобода. – 1978. – С. 2.
7. Baker M. Comic Relief: Vuiko and Maydanyk, 1927-29 : виступ на конференції Канадської асоціації славістів (Вінніпег, 2004) / М. Baker, N. Aponiuk // Program of The Canadian Association of Slavists Annual Conference May 30-31, June 1, 2004. – Winnipeg, 2004. – Режим доступу: http://www.ualberta.ca/~csp/cas/pdfs/conference_program_2004.pdf
8. Bumsted J. M. Dictionary of Manitoba Biography / J. M. Bumsted. – Winnipeg, 1999. – P. 176.
9. Нрымч М. The Language Identity of Ukrainians in Brazil / М. Нрымч // Українці Бразилії (Os Ucrainianos do Brasil, Ukrainians in Brazil): історико-етнологічне дослідження. – К., 2011. – P. 62-71.
10. Kulczynskij W. A Lingua Ucrainiana Falada no Brasil / W. Kulczynskij. – Curitiba, 2005.
11. Local Culture and Diversity on the Prairies : A Project Report / Ed. A. Nahachewsky. – Edmonton, 2005.
12. Особистий архів Т. Залуського (Прудентополіс) Юзьо Шило: авторські рукописи для публікацій в газеті «Праця» за 1990-2010 рр.
13. Інтерв'ю Марини Гримич з о. Тарсикієм-Орестом Залуцьким. Записано в м. Прудентополіс (Бразилія) 11 травня 2010 р.